

Пахомов Ілля Володимирович,
*старший викладач кафедри педагогіки, психології та менеджменту
Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
Національної академії педагогічних наук України
pahomov.ilya@ukr.net*

РОЗВИТОК ОБДАРОВАНOSTІ ЗДОБУВАЧІВ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Актуальність дослідження відповідальності педагогічних працівників закладів професійної освіти за розвиток здобувачів освіти зумовлена: значущістю психологічного впливу педагогічних працівників на здобувачів освіти; недостатнім вивченням психологічних особливостей розвитку соціальної відповідальності саме педагогічних працівників закладів професійної освіти порівняно з іншими категоріями осіб; браком надійних, ефективних та перевірених програм та технологій розвитку соціальної відповідальності педагогічних працівників закладів професійної освіти. Мета дослідження: визначити психологічні особливості та розробити засоби розвитку соціальної відповідальності педагогічних працівників закладів професійної освіти. Одним із завдань дослідження є розробка та апробація програми розвитку соціальної відповідальності педагогічних працівників закладів професійної освіти. Розроблена нами тренінгова програма сприяє розвитку соціальної відповідальності педагогічних працівників закладів професійної освіти, які, у свою чергу, сприяють розвитку соціальної відповідальності здобувачів професійної освіти.

Ключові слова: соціальна відповідальність, педагогічні працівники, заклади професійної освіти, здобувачі освіти.

Abstract. The relevance of the study of the responsibility of pedagogical workers of vocational education institutions for the development of education seekers is due to: the significance of the psychological influence of pedagogical workers on education seekers; insufficient study of the psychological features of the development of social responsibility of pedagogical workers of vocational education institutions compared to other categories of persons; lack of reliable, effective and proven programs and technologies for the development of social responsibility of pedagogical workers of vocational education institutions. The purpose of the study: to determine the psychological features and develop means of developing social responsibility of pedagogical workers of vocational education institutions. One of the tasks of the study is the development and testing of a program for the development of social responsibility of pedagogical workers of vocational education institutions. The training program we have developed contributes to the development of social responsibility of pedagogical workers of vocational education institutions, who, in turn, contribute to the development of social responsibility of vocational education seekers.

Keywords: social responsibility, pedagogical workers, vocational education institutions, education seekers.

Науковий інтерес до проблеми становлення соціальної відповідальності особистості зумовлений відсутністю в науковому дискурсі її цілісної психологічної концепції, обґрунтованості психологічних закономірностей, механізмів та чинників її становлення, глибокого її осмислення як психологічного феномену, як індивідуального переживання та усвідомлення особистістю своєї соціальної відповідальності [1; 3; 6].

Актуальність дослідження психологічних особливостей відповідальності педагогічних працівників закладів професійної освіти (далі – ЗПО) за розвиток здобувачів освіти зумовлена: значущістю психологічного впливу педагогічних працівників ЗПО на здобувачів освіти; недостатнім вивченням психологічних особливостей розвитку соціальної відповідальності саме педагогічних працівників ЗПО порівняно з іншими категоріями осіб; браком надійних, ефективних та перевірених програм та технологій розвитку соціальної відповідальності педагогічних працівників ЗПО.

Мета дослідження: визначити психологічні особливості та розробити засоби розвитку відповідальності педагогічних працівників ЗПО за здобувачів освіти. Одним із завдань дослідження є розробка та апробація програми розвитку відповідальності педагогічних працівників ЗПО а здобувачів освіти.

У психології соціальна відповідальність розглядається як узагальнена моральна і соціально-психологічна якість особистості, що поєднує компоненти афективно-мотиваційної, інтелектуальної та діяльнісно-поведінкової сфер особистості. Вона постає як результат інтеграції всіх психічних функцій особистості: суб'єктивного сприйняття навколишнього світу, оцінки власних ресурсів, емоційного ставлення до обов'язку, волі (М. Актаєва, С. Баранова, Г. Балл, І. Бех, М. Боришевський, В. Бочелюк, Т. Гурлева, О. Ковальчук, Г. Костюк, С. Костюк, О. Лукашов, І. Сагань, М. Садова, М. Савчин, В. Рибалка).

Методологічні основи відповідальності вивчали такі психологи, як Ж. Піаже та Ф. Хайдер. У зарубіжній психології проблема відповідальності тісно пов'язана з: рівнем вольового самоконтролю (Дж. Роттер), мотивом надання допомоги іншій людині (С. Шварц), формуванням траєкторії життя (Е. Берн), здатністю відповідати за власні дії (Ф. Перлз), основою людського існування (В. Франкл), участю у подіях власного життя (І. Ялом).

Аналіз сучасних визначень дозволяє виокремити такі аспекти розуміння соціальної відповідальності особистості: знання, розуміння соціально значущих цінностей і норм суспільства (О. Korschun, А. Agbuda, М. Tran, Н. Vu, О. Weinstein, К. Selman) та їх прийняття (В. Василенко, А. Wray-Lake, О. Anderson, О. Лукашов); розуміння й оцінка соціальної значущості наслідків своєї діяльності та поведінки для інших осіб, груп, суспільства, людства (В. Василенко); схильність у прийнятті рішень і діях дотримуватись соціальних норм поведінки (О. Korschun, Б. Байрачний, В. Василенко) та діяти відповідно до суспільних потреб та інтересів, дбаючи про суспільний добробут (А. Wray-lake., Р. Вітковська, А. Soetano, А. Agbuda, М. Tran, Н. Vu, О. Lopez-

Davis, O. Anderson); готовність нести відповідальність за власні дії та їх наслідки перед суспільством (Б. Байрачний, В. Василенко, С. Костюк) та перед собою, завдяки здатності до саморегуляції, зокрема до самосанкціонування.

Різні аспекти соціальної відповідальності особистості досліджувала низка науковців: В. Бочелюк, О. Палагнюк, J. Ballor, R. Joustra, R. Barron, S. Chou, A. Bielefeldt, N. Canney, W. Wang, Y. Fu, Y. Qiu, J. Moore, Z. Wang, J. Yin, A. Singhapakdi, Y. Du пов'язували її з ціннісною, моральною сферою особистості.

О. Лукашов, V. Anderson, K. Ndalamba, C. Caldwell, D. Lopez, R. Marin, S. Ruiz de Maya досліджували соціальну відповідальність особистості у трансформаційному світі. Інші дослідники вивчали взаємозв'язок соціальної відповідальності з певними психологічними характеристиками особистості: М. Bedoya-Villa та М. Escobar-Sierra – з лідерськими якостями, С. Костюк – з соціальними атитюдами, О. Шевченко, О. Лукашов, С. Сафонова та Н. Завацька – з Я-концепцією та психологічним благополуччям, С. Hatch та S. Stephen – з гендерними особливостями, Р. Hong та J. Thornton – з впливом групи та особливостями міжособистісного спілкування.

Значна кількість дослідників займалися проблемами формування та розвитку соціальної відповідальності здобувачів освіти. Особливостями формування соціальної відповідальності здобувачів загальної середньої освіти займалися: О. Пилипчук, Я. Раєвська, М. Carbonero, L. Martin-Anton, E. Monsalvo, J. Valdivieso), D. Manzano-Sánchez, L. Conte-Marín, M. Gómez-López, A. Valero-Valenzuela, Y. Shen, S. Rose, B. Dyson, J. Sosik J., R. Koul, J. Cameron, L. Wray-Lake, A. Syvertsen, C. Flanagan. Проблемами розвитку соціальної відповідальності здобувачів вищої освіти вивчали: В. Agbuga, P. Xiang, R. McBride, G. Aksoy, F. Gürsel, S. Akther, S. Hossain, L. Chile, X. Black, D. Hellison.

Низка дослідників вивчали різні компоненти соціальної відповідальності: відповідальність як якість особистості (Т. Гурлева, Д. Демкова, О. Костенко, А. Липка, Л. Посвістак; громадську (О. Гуменюк, М. Актаєва та О. Фурман) та професійну відповідальність (М. Садова, N. Canney та A. Bielefeldt).

Аналіз досліджень вітчизняних та іноземних науковців дозволив виділити дві групи критеріїв соціальної відповідальності педагогічних працівників ЗПО: зовнішні (соціально-психологічні: особливості соціального та освітнього середовища) та внутрішні (індивідуально-психологічні: відповідальність, сумлінність, самоконтроль, самоорганізація, інтернальний локус контролю тощо).

У структурі соціальної відповідальності педагогічних працівників ЗПО) можна визначити наступні компоненти: когнітивний, афективний, ціннісно-мотиваційний, а також конативний [2; 7]. Показниками сформованості соціальної відповідальності педагогічних працівників ЗПО за когнітивним компонентом є соціальна поінформованість та соціальна обізнаність; за афективним – позитивні почуття, емоції та стани, пов'язані з професійною діяльністю; за ціннісно-мотиваційним – професійна спрямованість (професійні мотиви, переконання, ідеали та цінності); за конативним – соціальна самостійність (уміння передбачати та прогнозувати наслідки своїх дій), здатність до рефлексії та емпатії, соціальна активність [4; 5].

За цими показниками можна визначити рівень сформованості їх соціальної відповідальності – низький, середній та високий. До основних соціально-психологічних чинників розвитку їх соціальної відповідальності відносимо: професійне освітнє та соціокультурне середовище, особистісний розвиток педагога ЗПО.

Створена нами тренінгова програма розвитку відповідальності педагогічних працівників ЗПО за здобувачів освіти на засадах екзистенційної психології та притчатерапії відображає сучасні тенденції з розвитку соціальної відповідальності педагогічних працівників ЗПО, містить інформацію щодо сутності цього феномену, методики організації та проведення тренінгових занять в умовах сучасного закладу професійної освіти на засадах компетентнісного підходу.

Основні положення даної тренінгової програми носять як науково-методичний, так і практично-зорієнтований характер і покликані сприяти більш чіткому та систематизованому уявленню про методику розвитку соціальної відповідальності педагогічних працівників ЗПО.

Програма розроблена на засадах екзистенційної психології та притчатерапії, кількість прихильників практичного застосування яких останніми роками в Україні значно зросло. Це пояснюється, передусім, їх результативністю, завдяки якому за відносно короткий термін відбуваються позитивні зміни у поведінці людини. Участь у Програмі слугує ефективним інструментом розвитку соціальної відповідальності педагогічних працівників ЗПО. Учасники замислюються над цінністю соціальної відповідальності, набувають знань та вмінь щодо її розвитку. Екзистенційний підхід вимагає від фахівців зваженого та уважного ставлення до розвитку соціальної відповідальності особистості. Безперечно, визнання значущості цінності соціальної відповідальності є необхідною умовою впровадження Програми.

Програма призначена для роботи з педагогічними працівниками ЗПО різного віку та статі, які прагнуть розвинути власну соціальну відповідальність, навчитися на її основі приймати соціально-відповідальні рішення, визначати мету і планувати позитивні зміни у житті. Мета тренінгової програми – усвідомлення учасниками необхідності розвитку власної соціальної відповідальності, навичок конструктивного соціально-відповідального мислення, саморегуляції, рефлексії, цілепокладання і планування, а також сприяння позитивним змінам у поведінці.

Завдання програми: сформувати усвідомлення необхідності розвитку власної соціальної відповідальності; сформувати розуміння власної відповідальності за керування своїм життям; сформувати усвідомлення цінності відповідальності як рушійної сили людини; сформувати розуміння процесу розвитку соціальної відповідальності і їх впливу на життя людини; надати інформацію щодо основних технологій розвитку соціальної відповідальності; сприяти розумінню учасниками важливості правильної постановки цілей та визначення шляхів їх досягнення, планування змін у своєму житті.

Позитивна динаміка всіх учасників групи визначається шляхом постійного спостереження за їх поведінкою та реакцією на навчальний матеріал, а також аналізу заповнення ними оцінювальних форм.

Навчально-методичний комплект Програми складається з методичного посібника для ведучого. Матеріали Програми подано у вигляді серії з 12 послідовних занять. Кожне заняття триває дві академічні години (90 хв.) і складається з трьох частин: вступна частина: привітання учасників Програми, повторення матеріалу попереднього заняття, роз'яснення незрозумілого; основна частина: огляд поточного заняття, представлення нового теоретичного матеріалу, інтерактивні вправи; підсумок заняття: підбиття підсумків, оцінювання кожним учасником своєї роботи, матеріалу Програми і роботи ведучого.

Теми занять Програми: «Особистісні якості», «Відповідальний вибір», «Відповідальність за життя», «Відповідальність за щастя», «Відповідальність за сім'ю», «Свобода та відповідальність», «Любов та відповідальність», «Дружба та відповідальність», «Відповідальність за результати педагогічної праці», «Відповідальність за прожитий час», «Відповідальність за професійне самовдосконалення», «Відповідальність за Батьківщину», «Моральна відповідальність педагогічних працівників», «Дисциплінарна відповідальність педагогічних працівників», «Адміністративна відповідальність педагогічних працівників», «Кримінальна відповідальність педагогічних працівників», «Підсумкове».

Основна форма проведення заняття – тренінг, що дозволяє учасникам обмінюватися інформацією з іншими у групі, вчитися висловлювати свою думку, розвивати та відпрацьовувати на практиці необхідні навички. У процесі тренінгу інформація засвоюється швидше, тому що учасники мають змогу обговорити те, що є незрозумілим, поставити питання й одразу застосувати отримані знання на практиці, формуючи відповідні поведінкові навички.

Групова робота в межах тренінгу реалізується у різних формах, що охоплюють інформаційні повідомлення та презентації ведучого, пошук творчих ідей за допомогою «мозкового штурму», бесіди та обговорення, роботу в групах, рольові ігри, перегляд та обговорення відео, прослуховування та обговорення психотерапевтичних притч. Також можливе застосування інших форм роботи, що дають учасникам можливість закріпити здобуті теоретичні знання на практиці. Вибір форми залежить від особливостей конкретної групи та можливостей ведучого.

До моменту входження учасників у Програму бажано провести індивідуальну роботу з ними з метою ознайомлення зі змістом, метою Програми та очікуваним результатом, а також графіком відвідування занять. Необхідно врахувати, що впродовж проходження Програми деякі учасники матимуть потребу у додатковій увазі з боку спеціалістів, тому необхідно забезпечити їх своєчасну підтримку та надавати кваліфіковану допомогу (наприклад, забезпечення психологічною підтримкою).

Упродовж проведення Програми бажано підтримувати зв'язок зі спеціалістами, залученими до співпраці (психологами, соціальними

працівниками), для відстеження змін у поведінці учасників. З метою закріплення позитивних результатів та відстеження ефективності Програми, проводити зустрічі з учасниками, залученими до роботи з ними (наприклад, після проходження програми через 3 та 6 місяців).

Оптимальний розмір групи – 6-8 осіб. Рекомендована періодичність занять – не рідше одного разу на тиждень. Позитивно впливає на динаміку групи та розгляд тем Програми наявність ведучого, який є особою, що сприятиме формування у учасників позитивної моделі цінностей.

Основні вимоги до ведучого: базова психологічна чи педагогічна освіта; ознайомлення з основами екзистенційного підходу, оволодіння матеріалами тренінгової програми; володіння знаннями, вміннями та навичками тренінгової роботи; дотримання вимог етичного кодексу психолога, зокрема збереження конфіденційності інформації, отриманої від учасника.

Таким чином, розроблена тренінгова програма сприяє розвитку соціальної відповідальності педагогічних працівників ЗПО, які, у свою чергу, сприяють розвитку соціальної відповідальності здобувачів професійної освіти.

Список використаних джерел

- аранова С. В. Особистісна зрілість та відповідальність: соціально-психологічний аспект: монографія. Київ: Інтерконтиненталь-Україна, 2020. 364 с.
- равченко О. О. Психологія відповідальності особистості: монографія. Харків : Діса плюс, 2021. 400 с.
- укашов О. О. Психологія соціальної відповідальності особистості в період суспільних трансформацій: монографія. Київ: ПВТП «LAT&K», 2024. 349 с.
- аксименко С. Д., Осьодло В. В. Психологія відповідальної поведінки особистості : монографія. Київ : Міленіум, 2020. 284 с.
- авчин М. М. Психологія відповідальної поведінки: монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. 400 с.
- адова М. А. Психологічні складові професійної відповідальності особистості : монографія. Одеса : Букаєв В.В. 2018. 434 с.
- ухенко Я. С. Психологічні механізми розвитку відповідальності особистості: монографія. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. 350 с.